

BÁNYAI VIKTÓRIA¹

Az ifjúság megtartása

A hitoktatás kérdése a *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamaiban

A *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamai (1–7. évfolyam: 1884–1890) két szerkesztőjének, Bacher Vilmosnak és Bánóczi Józsefnek személyes elkötelezettsége minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy a tanügy a folyóirat egyik központi témájává vált. Bánóczi (1849–1926) ekkor a Rabbiképző Intézet oktatója volt, de 1893-tól az Izraelita Tanítóképző igazgatója lett. Bacher (1850–1913) szintén rabbiképzős tanár, de mellette 1885-től a pesti Talmud tóra igazgatója is volt. Mint az első szám szerkesztői beköszöntőjében úgy fogalmaztak, a zsidó tudományosság magyar nyelvű művelése mellett másik fő céljuk orvosolni a zilált hitfelekezeti állapotokat, a szervezetlenséget, „mely a hazai zsidóság minden kulturális törekvését megbénítja s községi állapotainkat már-már tarthatatlannokká teszi”.² Ezen ziláltságok és rendezetlenségek egyik elszenvedőjének épp a tanügyet látták, melynek külön rovatot alakítottak ki a legelső számtól.³ Ebben szerkesztőségi vitaindítók, felkért szerzők írásai, hozzászólások, válaszok és viszontválaszok jelentek meg: a fővárosi és vidéki neológ rabbik, tanügyi szakemberek, véleményformálók közötti eszmecsere egyik fórumává vált, tovább szélesítve a párbeszéd terepét az *Izraelita Tanügyi Értesítőben*⁴ és az

¹ A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa. E-mail: banyai.viktoria@tk.mta.hu

² Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.). 2. szám

³ Az első hét évfolyamban évente tízszer jelent meg a *Szemle*.

⁴ Az Országos Magyar Izraelita Tanítóegyesület hivatalos lapja, Szántó Eleázár szerkesztésében 1875 óta jelent meg. Ugyanezekben az években jelentős – Magyarországon is olvasott – német zsidó lapoknak is állandó tanügyi rovatuk volt:

Egyenlőségben publikált írások mellett. Sőt, a tanügyi rovat kereteiből kilépve, a Társadalom, Irodalom, Kútfők rovatban vagy épp a Vegyes rovat színes hírei között is gyakran jelent meg az oktatásügy valamilyen aspektusa: rabbiképző intézet, tanítóképzés, leánynevelés. A leggyakrabban és legintenzívebben vitatott téma azonban a jelen tanulmány tárgyául választott hitoktatás volt.

Miért épp a hitoktatás?

A kézenfekvő kérdésre két nézőpont körüljárásával bontakozhat ki a válasz. Az egyik nézőpont a közoktatási rendszer állami szabályozása, az abból következő oktatási feladat. Az 1868-as népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII.), majd az ezt követő kultuszminiszteri rendeletek teljesen új helyzetet teremtettek a hitoktatás terén. Létrejött annak a lehetősége, és egyben feladata, hogy az állami, községi és más fenntartású iskolák izraelita vallású növendékei helyben, a saját iskolájukban részesüljenek zsidó vallásoktatásban a hitközségek által kialakított és felügyelt módon. Azonban ennek időkerete mindössze heti 1, később 2 óra volt. Ez a szűk időkeret nem tette lehetővé, hogy a hitközségi nyilvános iskolákban már kipróbált, de lényegesen nagyobb óraszámra kidolgozott tanterveket alkalmazzák itt is. Az időkeret megítéléséhez számításba kell venni, hogy a keresztény felekezeteknél szokásos katekizmus-jellegű vallástanon és Biblia-ismereten túl a zsidó vallásoktatás a héber nyelv oktatását is jelentette (ami – mint minden nyelvtanulás – időigényes), továbbá a poszt-biblikus zsidó történelem és irodalom bizonyos fokú megismertetését is.

Elemi iskolai szinten, főként vidéken, a gyerekek többsége hitközségi iskolákban tanult, ahol továbbra is lehetőség volt viszonylag magas óraszámokban oktatni a vallási tárgyakat. Az 1880-as évek közepén 509 zsidó hitközségi fenntartású népiskola működött az országban.⁵ Legsűrűbb hálózatot a Dunántúlon és a Felvidék nyugati felén élő orthodox közösségek építettek ki, abból az elvből

pl. *Allgemeine Zeitung des Judenthums* (Berlin), *Neuzeit* (Bécs), *Israelit* (Lemberg).

⁵ A hivatalos tanügyi statisztikát zsidó szempontból elemzi: Alexander Bernát: A magyar közoktatás állapota 1884/85-ben. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.), 288-296.

kiindulva, hogy ha már világi iskolába kell járattatni a gyerekeket, annak kereteit legalább maguk alakíthassák. A városi neológia azonban az emancipáció után más úton járt: gyermekeik teljes társadalmi integrációját kívánták elérni azáltal is, hogy együtt nevelődjenek nem zsidó társaikkal a községi iskolákban. Ezért több nagy múltú intézményt átadtak községi fenntartásra, például Óbuda (1869), Zalaegerszeg (1869), Kecskemét (1877).⁶ A Pesti Izraelita Hitközség működési területén élő zsidó gyerekeknek eleve is csak töredéke járt – a főrészeket tekintve fogalmazhatunk úgy is: járhatott – a hitközség által fenntartott elemi iskolákba, többsége külső intézményben tanult: az 1883/84-es tanévben 947 fő tanult a hitközségi iskolákban és 5554 nem hitközségi népiskolában.⁷ A középiskolás korosztályra, zsidó középiskolák szinte teljes hiányában, mindez országosan igaz:⁸ csak olyan intézményben tanulhattak, ahol csupán heti 2 óra (tanévenként 80 óra) hitoktatásban részesülhettek.

Mivel a városi neológ családok jelentős része megelégedett az iskolai kötelező hitoktatással és magánúton nem járatta gyerekeit például Talmud törába, számot kellett vetni azzal, hogy bármennyire is szűk ez az államilag biztosított keret, sok gyermek elérésének ez az egyetlen lehetősége. Azonban ezután még hosszú éveket vett igénybe, míg a zsidó közösségekben és a közösségek között valamilyen konszenzus körvonalazódott az alkalmazandó vallásoktatási programról. Tervezetek készültek, viták és bizottsági munkálatok sora zajlott majd három évtizeden keresztül egy egységes vallásoktatási tanterv kidolgozására: az 1868-69-es kongresszuson hozott határozatot az 1906-ban elfogadott *Magyarországi Izraeliták Vallásoktatásának Egyetemes Tanterve* teljesítette be – az is csak felemás módon, ugyanis az országos szervezetek által elfogadott és 1000 példányban szétküldött tanterv általánosan kötelezővé sosem vált.⁹ Ennek a végtelenül jó szándékú, ám nem túl hatékony

⁶ Barna Jónás – Csukási Fülöp: A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája..., i. m., 1896, XLV.

⁷ A pesti izraelita hitközség költségvetése. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.), 148-149.

⁸ A legfontosabb, országos vonással bíró kivételek a dualizmus időszakában az Izraelita Tanítóképző és a Rabbiképző Intézet gimnáziumi tagozata. L. Fürst Aladár: Nagymagyarország zsidó középiskolái, 1931.

⁹ A folyamatról lásd Moskovits, Aron: *Jewish Education in Hungary ...*, i. m., 1964, 122 skk.

folyamatnak egy szakaszába enged bepillantást a *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamainak tanügyi rovata.

A vita vég nélkülivé nyúlásának okát azonban nem annyira az oktatásszervezési, technikai körülményekben kell keresnünk, hanem másik körüljárandó szempontunkban, abban az általános válságérzetben, amelyet minden megszólaló megfogalmazott. Egybehangzó diagnózisuk az ifjúság riasztó tudatlansága és vallási közömbössége, a családból hozott hagyományok és a zsidó identitás gyengülése. Mindezt maguk is általános kortünetnek látták, de a zsidóságban érzékelték a legkifejlettebbnek. A családból hozott tudás hiányolása ugyanakkor a neológia általánosabb belső krízisét jelzi, miszerint nemcsak a mindenkor lázadó fiatal korosztály kötődésében tapasztaltak távolodást.

„A baj tehát megvan, az tagadhatatlan. A fővárosban épp úgy és tán jobban is érzik, mint mi vidékiek a vallástalanság bomlasztó hatásait és megdöbbennek az óriási mérveket öltő közömbösség előtt. Az ifjúságot a felekezeti számára meg kell menteni. Nem szabad tétlenül néznünk a baj tovább harapódzását. Újtát kell állnunk, az bizonyos. De hogyan?»¹⁰

A kínálkozó számos idézetből egy is szemlélteti a hangvételt. Izgalmas módszertani kérdés lenne, hogy vajon a bő 30 évvel később, nagyon hasonló fordulatokkal fogalmazó tanárok boldogabbak lettek volna-e az 1880-as évek diákjainak vallási ismereteivel, mint saját koruk diákjaival. *Jeridot ha-dorot* elvén csökkent a tudás, vagy csak minden kor a saját helyzetével elégedetlen? A neológ értelmiség az 1880-as évek közéletében mutatkozó antiszemita jelenségekben (Tiszaeszlár, Istóczy Pártjának parlamentbe jutása, Trefort kultuszminiszterségének irányváltása) asszimilációs társadalmi programjának külső megkérdőjelezését tapasztalta. Ugyanakkor, illetve a következő évtizedekben belső krízist is megélt, melyet leginkább tanácstalan és csalódott megnyilatkozásaikban érhetünk tetten.¹¹ Miközben a neológia szellemi vezetői a vallás (zsidó hagyomány,

¹⁰ Perls Ármin (Kecskemét): Dr. Goldziher memorandumáról. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 616-617.

¹¹ A kérdéshez részletesebben lásd Konrád Miklós: A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón... i. m., 2005.

kultúra), a társadalmi integráció (magyarosodás) és a modernizáció összeegyeztethetőségét hitelesen képviselték, addig azt kellett tapasztalniuk, hogy az irányzathoz tartozók számottevő részénél az egyensúly megbomlott: a modernizáció és a magyar kulturális tartalmak mellett alig maradt valami a zsidóságból.

„A zsidó tanügynek Európa-szerte nincs fontosabb, nincs sürgősebb kérdése a hitoktatás rendezésénél. A felekezeti nélküli népiskola és az állami középiskola e tekintetben teljesen magára hagyják a növendéket, kinek a szülői ház szelleme is vajmi ritkán nyújtja legalább részben, amit régente a vallásos élet megszokása, a Szentírás és a héber tudomány elemeinek alapos tanulása neki oly bő mértékben szolgáltatott.”¹²

„A főadat, hogy a vallásos nevelést kezébe vegye, a hitoktatásnak jutott volna; de ez a zsidóság szervezetlensége mellett nem nyert sehonnan sem irányt és maradt a hagyományos rendszertelenségénél, arra szorítkozván, hogy úgy ahogy csakis némi vallásismereteket nyújtson. Egy pár iskolai nemzedék nőtt azelőtt föl kizárólag nemzeti nevelés mellett, és a zsidóság csak azon veszti észre magát, hogy az ifjúság lelkében az oly örvedetesen nyilvánuló nemzeti érzület mellet a zsidó vallásosság teljesen hiányzik. A valláserkölciség nem nyerte meg biztos alapjait, a zsidóság által vallott hitelvek és a vallásos gyakorlatok sem érvényesültek az ifjú nemzedék jellemének alakításánál. Szabad-e még a hitoktatásnak a régi úton haladni?”¹³

Elvi szempontok a hitoktatási tartervhez

A költői kérdésre a válasz egyértelmű 'nem' volt, de az új útra rátalálni mégsem tűnt könnyűnek. Sok elvi kérdés várt tisztázásra. A legfeszítőbb az ideális célok és a reális lehetőségek (leginkább a szűk időkeret) összeegyeztetése volt. A nyelvtanulás és a hagyományos szövegek eredeti nyelven olvasása – ahogy már hangsúlyoztuk – nagyon időigényes módszer: kell-e, szabad-e ragaszkodni ehhez a

¹² *Magyar-Zsidó Szemle*. 1884, (1. évf.). 152, Szerkesztőségi írás.

¹³ Schön Dávid: A pesti hitoktatók testülete. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 137.

módszerhez? Kevesebbet ér-e a Tízparancsolatot, az ősatyák történeteit vagy az egyiptomi kivonulást a diákok anyanyelvére fordítva megtanítani? A vallásgyakorláshoz minimálisan szükséges alapvető imák és áldások ismeretén túl milyen szerepe van, lehet a héber nyelvnek? A neológia a zsidóság nemzetként való meghatározását deklarálta elutasította, és a héber nyelvhez kötődő, az 1880-as években már színre lépő korai cionista nemzetépítéstől elzárkózott. Ugyanakkor a *haszkala* korszak nyelvi ideológiáját követve mind ókori kulturális örökségként, mind a szükséges belső megújulás eszközeként, motorjaként ragaszkodott a héberhez. A hagyományokhoz való visszavezetés lehetőségét, a zsidó identitás megerősítésének eszközét látták a héberben.

„...nem csupán a leendő hitközségi tagoknak az istentiszteletben való értelmesb és bensőségesb részvétele céljából – hiszen azzal még hagyján, hanem mert mi az írás népe vagyunk – vagy nem vagyunk; mert »a Tóra, amelyet Mózes hátra hagyott, ez az öröksége Jákob házának«; s mert érezzük és tudjuk, hogy az »am hárecség« a zsidóságot eltorzítja, megbénítja, megdermeszti, megöli; vagy Goldziher találó szavaival élve, mert »csak az olyan nemzedék, mely a zsidóság világtörténeti és egyetemes földadataiért a prófétákkal és zsoltárirókkal (értsd: az eredetiekkel) lelkesedni tanul, mentheti meg újra vallásos intézményeink számára stb.«¹⁴

„Ami a légkörben az oxigén, az a zsidó hitoktatás keretében a héber elem. Nélküle hitbeli fogalmaink elhomályosulnak, a vallásos érzet szikrája egy ideig mesterségesen élesztve pislog, de rövidebb idő alatt végképen kialszik. [...] A nemzeti nyelv a héber nyelvet épp oly kevéssé pótolhatja, mint a Nestle-féle gyermekliszt az anyatejet. [...] Héber nyelv ismerete nélkül tradícióink a feledés tengerébe süllyed, történelmünk legnemesebb alakjai a felismerhetetlenségig eltorzulnak, szertartásaink a legutolsó foszlányig elrongyolódnak, történelmünk leggyászosabb eseményei vígjátékká válnak, ezredéves irodalmunk a megközelíthetlenségig elsánczoltatik, szóval fele-

¹⁴ Löwy Mór: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.). 75.

kezetünk és hitvallásunk történelmi folytonossága megszakítottik.”¹⁵

A héber tárgyakhoz, alapvető liturgiai és bibliai szemelvények eredetiben való olvasásához való ragaszkodás némileg azt a hagyományos oktatási rendet idézi, amely csakis a primer szövegek egyre mélyülő feldolgozását ismerte, ezekből bontakoztak ki a diák számára a vallási előírások, erkölcsi parancsok, vagy valamiféle világnézeti rendszer. Az 1880-as években azonban már több évtizedes múltra tekintett vissza a primer szövegek tanulását kiegészítő, részben helyettesítő katekézis rendszerű hittan, rendszerezett erkölcsstan, bibliai és posztbiblikus zsidó történelem.¹⁶ Ezeknek a keresztény mintára létrehozott tantárgyaknak a létjogosultságát egyik hozzászóló sem kérdőjelezte meg, azonban mind a tartalmukat, mind az oktatásukra szánt időkeretet illetően komoly véleménykülönbségeket találunk. Löwy Mór Temesvárról azt a radikális – és az oktatási törvénynek ellentmondó – megoldást javasolta, hogy „a kötelező hittanra kiszabott hetenkénti két órát minden osztályban kizárólag a héber tanulmányok, azaz az imakönyvnek, a héber nyelvtannak és a Bibliának” szenteljék a középiskolában, hittant, erkölcsant, történelmet pedig ugyanattól a tanártól, de önkéntes keretben tanuljanak.¹⁷ Mások épp ellenkezőleg, a megfelelő időkeretben és módszeresen oktatott hittantól remélték, hogy világnézetet formál, meggyőződést és cselekedetet egyaránt követel, és ennek nyomán a tanítványokban felkelti az érdeklődést a héber tanulmányok egyéni úton való pótlására.¹⁸ A héber nyelv jelentőségéről imént idézett Csukás Fülöp az időkeret felét javasolta a héber oktatásra szánni, azonban hangsúlyozva, hogy csak a népiskola 2. osztályában látja értelmét elkezdni a héber olvasás oktatását, akkor is csakis korszerű

¹⁵ Csukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép-és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 241.

¹⁶ Részleteket lásd Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon ...*, i. m., 2005, 179 skk.

¹⁷ Löwy Mór: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.). 76. Tegyük hozzá, hogy az elemi iskolai katekézist és bibliaismeretet ő sem kérdőjelezi meg.

¹⁸ Schön Dávid: A középiskolai hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*. 1886, (3. évf.). 365, 422.

módszertannal, szemléltető eszközökkel, az érdeklődés felkeltésére alkalmas módon. A „grammatizáló tanítási módot” teljesen mellőzendőnek tartotta, az élő nyelvek oktatásánál is használt, szövegből kiinduló induktív módszert találta hatékonynak, és óva intett attól, hogy esetleg tömeges buktatással próbáljanak jobb hébertudást elérni.¹⁹

Visszatérő kérdés, hogy a racionális, természettudományos gondolkodáshoz szoktató iskolai közeg mennyiben nehezíti a vallásoktató feladatát, a gyerekek vallásos meggyőződésének kialakulását. A neológia elvi szinten semmilyen összeférhetetlenséget nem látott a tudományos haladás, a természettudományok fejlődése és a vallásos felfogás között, azonban a gyakorlat azt mutatta, hogy a hagyomány bizonyos elemeit nehezebben fogadják el vallási igazságnak korszak fiataljai.²⁰

„Szemedbe nevet a fiad, ha a bibliai csodákról merészelsz vele beszélni, mert az értelmes oktatás matematikai törvényekkel és kimutatásokkal a fejébe verte, hogy ezt ne higgye el. [...] Vallás-tan! ezt alaposan lerázta magáról a modern iskola. A vallás a lélek dolga, az iskola pedig az értelem és műveltség istápolására lett felállítva ...”²¹

Az utolsó elvi szempont, amit itt említeni szeretnék a készülő tanterv „egyetemes” volta, ennek elvi haszna és gyakorlati lehetősége. Az egyetemesség azt célozta, hogy a közös tanterv egységes rendszerben szabályozza a vallási tárgyakat az államilag előírt heti 2 órában tanuló diákok és a hitközségi iskolákban heti 4-6-9 órában

¹⁹ Czukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép-és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 241-249.

²⁰ Tárgyalja például: Kármán Mór: A hitoktatás elvei és rendszere. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.). 276-283. Kármán Mór (1843-1915), a pesti egyetem tanárképző gyakorlóiskolájának egyik megszervezője, pályája kezdetén hitoktatóként, majd a Pesti Izraelita Hitközség oktatási ügyosztályának szaktanácsosaként is működött.

²¹ *Zsidó Híradó*, 1899, 32 (9. évf.), 2-3. Névtelen pedagógus a tanévkezdés előtt megfogalmazott gondolatai. A Zsidó Híradó magát „Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap”-nak határozta meg. A modernséget, racionalitást hibáztató hang ennek a következménye, noha a problémát neológ megszólalók is exponálják.

tanuló diákok tananyagát, illetve hogy a kongresszusi hitközségek számára országosan egységesen, valamennyi iskolatípust és oktatási szintet figyelembe véve készüljön el. Könnyen belátható, hogy egységes tanterv hiányában akár iskolaváltás, akár az iskolatípusok közötti átlépés azzal fenyegetett, hogy egyes anyagrészek teljesen kimaradnak, mások feleslegesen ismétlődnek a diák tanulmányaiban. Ugyanakkor a különbségek – mind az egyes hitközségek között, mind a felekezeti és külső iskolázás óraszámai között – olyan nagyok voltak, ami a teljes egységességet ellehetetlenítette. Valószínűleg a helyi szintű szabályozás életképesebb lett volna, azonban ehhez olyan formátumú és az oktatás iránt annyira elkötelezett szellemi vezetőkre lett volna szükség mindenütt, mint Szegeden Löw Immanuel (1854–1944), Nagykanizsán Neumann Ede (1859–1919), Veszprémben Hochmuth Ábrahám (1816–1889) vagy Budapesten 1890-től Munkácsi Bernát (1860–1937) volt. Ezeknek a városoknak korszerűen kidolgozott hitoktatási tanterveit, mint jó gyakorlatokat, mintákat sorra közölte a *Magyar-Zsidó Szemle*.²²

Gyakorlati problémák – megoldási javaslatok

„Ha gyökeres orvoslást óhajtunk, szükségképen a fekély okát: gyökerét kell kiirtanunk, melynek négy fő ága van: 1) a hitoktatási tanterv hiánya; 2) a hitoktatás felületessége és a tanerők közömbössége; 3) a tanítás nyelve; és 4) sok helyt a hitoktatók tudatlansága.”²³

A tanterv kérdéséről már sok szó esett, de a legjobb tanterv sem hozhat javulást alkalmas oktatók nélkül. Több hozzászóló is kulcskérdésnek tartotta a hitoktató-képzés megújítását. Weiszmann, akitől a fenti idézet származik, a képzés javításáért azt javasolta, hogy a Rabbiképző Intézet legyen egyedül jogosult hitoktatót képezni, a

²² Szeged: 1884, (1. évf.). 410-411; Nagykanizsa: 1884, (1. évf.). 218-219; Veszprém: 1884, (1. évf.). 153, Budapesti középiskolai tanterv: 1886, (3. évf.). 572-573. Továbbiakat lásd: Győri Adolf: Hittani tanterv a fővárosi polgári iskolák számára. In: *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1886, 170-171; Bányai Jakab: A vallásbeli tananyag izraelita népiskoláinkban. In: *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1888, 187-188.

²³ Weiszmann N. (Gyöngyös): A hitközségek és a hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 182.

tanítóképző csak világi tárgyak oktatására képesítsen. Mindenkinek, akár utólag is, el kelljen végeznie vagy le kelljen vizsgáznia a tanfolyam anyagából. Goldziher Ilona ugyanekkor azt vetette fel, hogy felekezeti keretben csak (férfi) tanítóképzés folyik, a leányiskolák tanítónői állami végzettségűek, így hitoktatásra nem kapnak felkészítést. Zsidó tanítónőképző intézet felállítását javasolta, mivel a tapasztalat azt mutatta, hogy sokkal hatékonyabb ott a hitoktatás, ahol az osztálytanító látja el, nem pedig külső személy.²⁴

Az oktatók képzése, továbbképzése mellett felmerült a megfelelő felügyelet hiánya is. A hitközség által kinevezendő hitoktatási felügyelő feladatkörére és jogkörére tett részletes javaslatot Győri Adolf, hangsúlyozva, hogy nem csupán adminisztratív tennivalók hárulnának rá, hanem érdemi szakmai koordináció.²⁵ Weiszmann is szükségesnek tartotta kerületi hittanfelügyelők felállítását, akik az oktatást egész éven át ellenőriznék, de különösen is a vizsgákat, hogy se a szülők közbenjárása, se az egyébként jeles tanulók könyörgése ne befolyásolja az eredményt.²⁶ Hasonló – a megfelelő ellenőrzés hiányából fakadó – visszás állapotokról számolt be Munkácsi Bernát is, amikor 1890-ben átvette a pesti neológ hitközség oktatási ügyeinek felügyeletét: pénzért árusított vallásoktatási bizonyítványokól, hitoktatók csaló óraszám-elszámolásáról.²⁷

A tanítás nyelve tekintetében Weiszman azt kifogásolta, hogy *„Elég ferde felfogással és jobb ügyre méltó makacs kitartással ragaszkodik a vidéki hittanárok legnagyobb része a német nyelvhez. Magyar ajkú gyerekek, kik egy német szót alig képesek kiejteni, a bibliát német fordítással tanulják. Ez oly lelket öltő munka, hogy nem csoda ha a gyermek már az első lecke után megunta ezen tárgyat. Ily helyeken tehát a vallástan és vele a vallásos érzület károsul ...”*²⁸

A hitoktatás szűk iskolai időkeretét, mint már említettük, a Tal mud tórák voltak hivatottak kipótolni. Ezek délutánonként és vasár-

²⁴ Goldziher Ilona: A hitoktatás a leányiskolákban. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 63-53.

²⁵ Győri Adolf: A zsidó hitoktatás a fővárosi elemi és polgári iskolákban. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.). 655-657.

²⁶ Weiszmann N.: A hitközségek és a hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 183.

²⁷ Munkácsi Noémi: Egy nagy magyar nyelvész ..., 1943, 162.

²⁸ Weiszmann N.: A hitközségek és a hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.)183.

napi iskolai rendszerben működő csoportok, tanfolyamok voltak, csak nagyobb városokban működtek szervezett, életkor szerint bontott iskolaként. Az 1868-69-es kongresszus határozataiban felvázolt oktatási rendszerben elsődlegesen a középiskola (10 éves kortól) melletti kiegészítő hitoktatás feladatát látták volna el, a rabbiképző és a tanítóképző „pro-szemináriumaként” működve. Azonban a következő évtizedekben az bizonyosodott be, hogy a rabbiképzés előkészítésénél sokkal általánosabb értelemben és tágabb körben volna szükség arra, hogy további ismeretekkel gazdagodjon a felnövekvő generáció. Ennek jegyében – és az 1878-as vizsgákon tapasztalt nyomán – fogalmazta meg Goldziher Ignác a memorandumát a pesti Talmud Tóra Egylet elnökéhez, amiben a képzés teljes újjászervezését kezdeményezte.²⁹ Bacher Vilmos igazgatói kinevezése, és az általa beterjesztett tanterv³⁰ mutatják, hogy a hitközségi vezetés megszívlelte a kritikát.

A pesti megújítás példája vidéki hitközségekben is lelkes visszhangot váltott ki, néhány reakciónak a folyóirat is helyt adott.³¹ Perls Ármin Kecskemétről azt hangsúlyozta, hogy önmagában a Talmud tóra reformja nem elegendő, valódi megoldást a zsidó gimnázium jelentene.³² Löwy Mór Temesvárról azt panaszolta, hogy a vidéki hitközségeknek nincs módja a pesti modellt követni, így továbbra is teljesen szervezetlen a vidéki középiskolai korosztály hitoktatása.³³ Hochmuth Ábrahám Veszprémből arról számolt be, hogy miközben hetven zsidó fiú járt a helyi gimnázumba, a Talmud tórának épp egyetlen tanulója sem volt, mert a jómódúak nem járatják oda a gyerekeiket.³⁴ Czukási Fülöp a budapesti intézményt egyenesen szegény sorsú gyerekek meledőjének nevezte, amelyről a módo-

²⁹ *Magyar-Zsidó Szemle*. 1885, (2. évf.). 538-544.

³⁰ Uo. 549-550.

³¹ A továbbiakban idézettek kivül: Klein Mór (Nagybecskerekéről) lásd *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 660-662.

³² Perls Ármin (Kecskemét): Dr. Goldziher memorandumáról. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 616-619.

³³ Löwy Mór: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.). 70-77.

³⁴ Hochmuth Ábrahám: A talmud-tóra. In: *Magyar-Zsidó Szemle*. 1885, (2. évf.). 613-616.

sabb rétegek tudomást sem vesznek.³⁵ Az iskolai statisztikák alátámasztják szavait: az 1887-88-as tanévben a fővárosi népiskolákban 6287 izraelita tanuló részesült hitoktatásban, továbbá 1520 polgári iskolai és 1797 középiskolás diák. Mindeközben a Talmud tórának mindössze 92 tanulója volt.³⁶ Csukási – Hochmuthtal egybehangozón – a legreménytelenebbnek épp azt látta, hogy a vagyonos réteg kifejezetten elutasító a héber nyelvvel, a hagyománnyal kapcsolatban:

„Lessük meg a fővárosnak ama két közös iskoláját, melyeket felekezetünk gyermekei legtömegesebben látogatnak, értem a VI. ker. érsek-utcza és a VII. ker. Kazinczy-utcai népiskola növendékeit. Eme két iskola növendékeinek összes létszámából 70-75 % zsidó gyermekből áll. És mit tapasztalunk? Azt, hogy daczára annak, hogy az ott működő hitoktatók köztudomásúlag a héber olvasás oktatására nagy súlyt fektetnek, mégis az iskolának legromyosabb és legelhanyagoltabb nevelésben részesülő gyermekei tudnak legjobban héberül olvasni, míg az egész kabáttal bírók csak silabizálják a héber szöveget. [...] Bebizonyítottunk tekintem ama állításomat, hogy fővárosunk jobbmódú elemei irtóznak legjobban a héber betűtől, míg a pinczelakók nélkülözvén a földi jólétet, Isten prófétáinak szent nyelvében keresnek vigaszt és megnyugvást.³⁷

Bár népszerűtlennek és sokszor sikertelennek találták „az ájuldozó bankárné” vagy „a héber betűtől irtózó ügyvéd” ellenében azok gyerekeinek oktatását, meghátrálni mégsem lehetett, hiszen a cél épp az ifjúság megtartása volt.

³⁵ Csukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 189.

³⁶ Jelentés a Pesti Izraelita Hitközség hitoktatásáról az 1887/8 évben. In: *Magyar-Zsidó Szemle*. 1888, (5. évf.). 502. skk.

³⁷ Csukási Fülöp: Csukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 187.

Felhasznált irodalom

Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780-1850.* Budapest, Gondolat, 2005.

Barna Jónás – Czukási Fülöp (szerk.): *A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája, I-II.* Budapest, Corvina, 1896.

Felkai László (szerk.): *Tantervi változatok a magyarországi zsidó iskolákban, 1780-1990.* Budapest, Országos Közoktatási Intézet, 1995.

Fürst Aladár: Nagymagyarország zsidó középiskolái. In: *IMIT Évkönyv.* 1931, 210-237.

Konrád Miklós: A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón. In: *Századok.* 2005, no. 6. 1335–1369.

Moskovits, Aron: *Jewish Education in Hungary, 1848-1948.* New York, Bloch, 1964.

Munkácsi Noémi: *Egy nagy magyar nyelvész. Munkácsi Bernát élete.* Budapest, IMIT, 1943.